

Г Л А С

CDXXVII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

КЊИГА 30

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

GLAS

CDXXVII

CLASSE DE LANGUE ET DE LITTERATURE

№ 30

Reçu à la IIIe séance de la Classe de langue et de littérature
le 21 mars 2017

Rédacteur
SLOBODAN GRUBAČIĆ
Membre correspondant de l'Académie

BELGRADE
2017

Г Л А С

CDXXVII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

КЊИГА 30

Припремљено на III скупу Одељења језика и књижевности
од 21. марта 2017.

У р е д н и к
дописни члан
СЛОБОДАН ГРУБАЧИЋ

БЕОГРАД
2017

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Коректор
Снежана Крсџић-Букарица

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж
300

Штампа
ПЛАНЕТА ПРИНТ, Београд

САДРЖАЈ

Милосав Тешић, <i>Некропола у Дићима селу</i>	1
Предраг Палавестра , <i>Гроб у Ирижу</i>	3
Predrag Palavestra , <i>The Grave in Irig</i>	16
Владета Јеротић, <i>Архетипови</i>	17
Vladeta Jerotić, <i>Archetypes</i>	22
Предраг Палавестра , <i>Гола факта</i>	23
Злата Бојовић, <i>Дубровник у српској књижевности</i>	29
Милован Данојлић, <i>Једна од улица мога живота</i>	37
Роберт Ходел, <i>О канонизацији књижевности у оквиру језичке глобализације</i>	41
Иван А. Чарота, <i>Белоруско-српски односи као научни проблем</i>	55
Пер Јакобсен, „ <i>Нилс Лине</i> “ <i>Јенса Пејтера Јакобсена као интертекст</i> „ <i>Филипа Латиновића</i> “ <i>Мирослава Крлеже</i>	69
Per Jacobsen, <i>Jens Peter Jacobsen's "Niels Lyhne" as an Intertext for Miroslav Krleža's "Filip Latinovicz"</i>	78
Радомир В. Ивановић, <i>Допринос Исидоре Секулић развоју савремене његошологије</i>	79
Radomir V. Ivanović, <i>Isidora Sekulić's Contribution to the Development of Contemporary Njegošism</i>	102

Јован Делић, <i>Од епиграфа, преко сонета, до „Рајних другова“, од прве до друге „Европске ноћи“</i>	101
Jovan M. Delić, <i>From Epitaphs, through Sonnets, to "War Friends", from First to Second "European Night"</i>	106
Снежана Милинковић, <i>Још понешто о „комичном“ еју Ђован Паола Лиомпарђа / Zuan Polo Liompardi / Libero del rado stizuxo</i>	107
Snežana Milinković, <i>Alcune chiose sul poeta „buffonesco“ Libero del Rado Stizuxo di Zuan Polo Liompardi</i>	118
Јелисавета Милојевић, <i>Шекспир као неизбежност</i>	121
Зоран Пауновић, <i>Шекспир и Лаза Костић</i>	135

ПРЕДРАГ ПАЛАВЕСТРА

ГРОБ У ИРИГУ

А п с т р а к т. – Ово је лично сећање аутора на делове живота, међусобне сусрете и повремене заједнички рад са српским књижевним критичарем Бориславом Михајловићем Михизом (1922–1997). Док је био угледан критичар НИН-а, Михајловић је својим даром обновио јаку журналистичку импресионистичку традицију у српској књижевности и био њен последњи изданак. У тексту се говори о заједничким пријатељима у јавном и политичком деловању интелигенције, о сарадњи у опозиционом Одбору за одбрану слободе мисли и изражавања (1982–1990), у илеганом Крунском савету прогнаног југословенског принца Александра Карађорђевића и о демократским иницијативама српских интелектуалаца, које су 2000. годне довеле до пада комунизма у Србији.

Кључне речи: Карловачка гимназија, ратно доба, критика и позориште, *Аутиобиографија о дружима*, обнова импресионистичке критике, пркос грађанског интелектуалца

*

Било је, ако се добро сећам, зрело лето 1951. године када смо се, као млади студенти књижевности, на полуразрушеној тераси данас непостојеће зграде изнад биоскопа „20 октобар“ у Балканској улици, договарали о покретању „Студентског књижевног листа“. Требало је да, за један од првих бројева, направим књижевни разговор са новом звездом на српском критичарском небу Бориславом Михајловићем Михизом. Он је, после пргаве књиге сатиричних песма, тога лета у Нолиту објавио своју прву критичарско-есејистичку књигу *Огледи*, са осврти-

ма на *Свагбу* Михаила Лалића и изложбу Миће Поповића *Село Нејричаа*, припремљену у скрајнутом и неподесном Вуковом и Доситејевом музеју на Дорћолу. Михиз је тада становао у улици Младе Босне на Пашином брду, где ме је учтиво примио и одлучно одбио, не желећи ваљда да се петља са студентима које није познавао. Оснивачи НИИ-а, који је тада покренут, већ су разговарали са будућим сарадницима, међу којима је се Михиз спремао на велики скок – да направи књижевну каријеру првог српског грађанског критичара у партијској цивилизацији. Претпостављам да су партизански партијски радници Добрица Ћосић и Антоније Исаковић, будући директор НИИ-а, као заштитници интелектуалне групе Симина бр. 9. препоручили Михиза за критичара НИИ-а.

За разлику од Зорана Мишића, који је у то време припадао гласној модернистичкој котерији, Михиз није наступао у групи. Био је индивидуалиста и слободни стрелац који није хтео да створи своју школу и кога зато није било могуће следити. Он није имао разрађен критички систем и чврсту критичку доктрину него само јаку и самосталну личност, изразит индивидуални таленат и тон који се није могао учити и поновити. Михиз је био поносит грађански интелектуалац када су сви други око њега наступали као левичари и, бар декларативно, као марксисти. Имао је своје симпатије и своје слабости, неколике изразите антипатије и у основи свагда отворен и толерантан став према свим писцима, нарочито према онима који су, као и он, волели да на ствари гледају искоса и да иду уз нос владајућем мишљењу. Није имао стрпљења за дуга разглабања и веће синтезе; његове борбе у књижевној арени биле су кратке и муњевите, наступ брз и ефектан, са јаком поентом на крају, која се никад није превише одлагала како се учесници не би пре истека времена охладили а гледаоци досађивали. Из свих Михизових књига тешко би се могло издвојити оно по чему га треба памтити. Највероватније ће се после њега читати његова сећања, „аутобиографија о другима“ и десетак књижевних портрета који најбоље чувају његов лични тон и сјајан реторички стил и, истовремено, дају слику његовога доба – читаве српске књижевности и културне ситуације друге половине XX века. Тада се разлабавила и гасила тоталитарна партијска цивилизација и покушавало да пронађе нешто што би могло означити почетак новог доба

Сремац по рођењу, био је син православног свештеника из Ирига, где и данас читаоница носи Михизово име. У књижевним круговима и у боемским седељкама причало се да је рат провео на неком салашу, код некога ко га је могао заштитити. Из његове књиге *Аутобиографија о другима* сазнало се да је тај део рата провео у Бана-

ту, скривајући се са једним од синова богатих шидских Грчића. После је, као и многи, кратко време био СКОЈ-евац и без гласа гледао одвођење и страдање банатских Шваба. Из гимназије у Сремским Карловцима, Михиз је међу војвођанским главарима имао моћног пријатеља, који га је потом штитио и који га је из НИН-а, после случаја Милована Ђиласа, склонио у Нови Сад и поставио на место директора библиотеке у Матици српској. Одатле је Михиз, већ као афирмисан српски књижевни критичар, драмски писац и угледна личност књижевног Београда, поново дошао у Београд и у Атељеу 212 остао до пензије. Своје ратне и поратне дане описао је у својој *Аутобиографији о другима*, која је, у неку руку, била узор *Некролоља*. Његов знанац из првих београдских поратних дана, професор Миодраг Поповић, рекао је за Михиза да га „у рату није погодило тане; у миру, иако је ширио јерес, није био прогањан“. Друге су хапсили и на робију осуђивали, а њега, радо виђеног у друштву и десних и левих првака, остављали на местима које би многи пожелели. Глумци су га обожавали, писци ценили, политичари су се грабили за његово друштво. Комунисти су играли с њим карте, а националисти гледали у њему свога идола. О Михизу су сви писали као о 'највећем књижевном критичару новог доба', славили га као даровитог драмског писца и есејисту, који плени богатством лексике, говорничком вештином, страсном вером у оно што казује, неком магичном снагом речи, изненадним упадицама и парадоксима, који прикивају пажњу публике за оно што он гише и говори.

Лепорек и лежеран лакописац, изразит тип спонтаног критичара-журналисте, који се, по дефиницији Албера Тибодеа, бави критиком дана с ограниченим дејством, критиком писаном за читаоца једне епохе о делима те епохе, у духу те епохе и на њеном језику, Михиз је постигао високе вредности у српској критици. Ретком способношћу да привуче читаоца, он је као козер надмашио многе своје претходнике. Михиз је последњи прави српски критичар импресионистичког кова. Кад се он јавио, епоха грађанског индивидуализма се већ била угасила под притиском тоталитарне бољшевичке принуде. Све главне претпоставке за појаву великих критичара – оштроумност и проицљивост јаке личности, добар укус, сигуран смисао за књижевност, морална енергија, вера у реч и жустар реторички дар – биле су угрожене и оспорене провалом колективне свести, општих мерила, осредњости, идеолошке опредељености, утилитаризма и јевтине дидактичности. Спутана личност утапала се у просечности. Грађанска култура, заснована на слободи и иницијативи усправљеног појединца, повлачила се пред новом друштвеном културом, која је признавала само колективни

морал масе, велике покрете малих мрава и себичну искључивост велике победничке вере.

Прва пукотина у том тврдом и окрутном систему револуционарне стеге, која се у југословенској култури указала почетком педесетих година, отворила је пролаз за идеје обновљеног исконског права на различитост. Једним лошим полемичким чланком из „Младе културе“, у време „Нове мисли“ позвао сам га да мисли на тај тренутак прелома. Добивши прилику да пише у новинама које су у то време сви образованији људи читали, Михиз је свој рођени темперамент спонтаног критичара ставио у службу грађанске потребе за пркосом и алтернативом. Тиме је одредио своју судбину. Утврдио је неколике вредности којих се није одрицао. Пуних четрдесет година задржао је улогу речитог и свадљивог, жустрог и угледног пријатеља књижевности, који је својим стилем и својом реченицом спојио и објединио почетак и крај XX столећа. Раскол у душама и култури трудио се да премости вером у реч и смисао грађанског поретка и националног достојанства.

Као стални критичар НИН-а, Михиз се сврстао на страну оних који су оспорили догму социјалистичког реализма и од уметности затражили да не буде слушкиња него критичар револуције. Не трошећи много труда да теоријски унапреди и прошири наслеђе српске импресионистичке критике, пошао је оданде где су стали његови претходници и реторички узор. У јавност није ушао као теоретичар-реформатор и књижевни идеолог великог замаха, већ као духовит и питањак дневни критичар брзих покрета, журналиста одсечних процена, једноставних и смелих захтева. После књиге *Озледи*, Михиз је у српску књижевност и јавност увео захтев за обновом духовног и културног континуитета са грађанском епохом, која се сматрала одбаченом. Градио је мостове што су их разнеле и порушиле бујице рата, мржње и неразумевања. Трудио се да врати уљудност, господство, ведрину и шарм у тадашњу намрштену, осорну и злокобну озбиљност критичких судова, који су каткад били више пресуда него просуђивање. Звучном, гипком и светлуцавом реченицом, пуном реторичких обрта и заборављених стилских фигура, успео је да измени партијски јавни говор и строгост безличних судова, да обнови поверење јавности у непартијску мисао и да књижевност врати у куће обичног градског света. Постигао је да у напрегнутим историјским и политичким збивањима покрене духовну радозналост ућутканих грађана и да намрштеном сивилу званичне културе супротстави традиционалну српску критичарску школу импресионизма и индивидуализма, дрског самопоуздања, слободног и пркосног личног мишљења.

Импесионизам његових непосредних претходника, међуратних критичара Милана Богдановића и Марка Ристића, био је у великој мери доктриниран, саображен практичној левичарској идеологији која је књижевност сматрала оруђем револуционарне борбе. Као паметни и образовани људи, који нису били прави марксисти, они су до извесне мере признавали ограниченост суверенитета уметности, али никад нису смогли ни храбрости ни снаге да оспоре премоћ левичарске идеологије и да осуде терор идеолошке полиције. Од доктринарног импесионизма, наслеђеног од Јована Скерлића, њихов импесионизам је постао општи и званичан. Ристићеве пресуде су падале без доказа, основу партијских идеолошких ставова, симпатија, расположења, голых утисака, предубеђења, политичких предрасуда или тренутних друштвених потреба. Други српски импесионисти јачег захвата и већег домета, попут Бранка Лазаревића, Исидоре Секулић и Станислава Винавера, стајали су далеко од партијских комитета. Лазаревић је таворио у провинцији, прокажен, хапшен, прогнан и непожељан, Винавер је са својом авангардном естетиком био само напола прихваћен. Писао у полуопозиционој „Републици“. Једино је Исидора Секулић била уважавана, али се и она поткрај живота оглашавала тек са маргине културних токова.

Задржавајући изворни импесионистички поступак суђења на основу личног утиска и сопственог укуса, властитог става и стечене књижевне спреме, Михиз је почетком педесетих година био носилац алтернативне свести у српској и југословенској култури. На јавним скуповима писаца био је Крлежин и Видмаров речити опонент, прва критичарска лапта новог пролећа у српској књижевности. Против званичне идеологије социјалистичког реализма, који дуго није био искорењен из свести владајуће политбирокуратије, Михиз је први истурио најубојитије оружје: либерални дух плурализма, поникао на искуству да је макар и најблажи либерализам прави протуотров за владавину догме и самовоље. Михизов наводни „модернизам“ – за који је понекад био прекореван у ондашњим поделама на књижевне Гвелфе и Гибелине – био је „модернистички“ само утолико што је био попустљив и толерантан према књижевним експериментима и алтернативама, тј. према првим делима која су изражавала или захтевала другу и друкчију културу критичког просуђивања.

Са књижевног гледишта, за Михизов импесионизам пре би се могло рећи да је био традиционалан него модернистички. Чак и сасвим летимичан поглед на његове главне књижевне симпатије показује да су њему Иво Андрић и Меша Селимовић били ближи и дражи од Алек-

сандра Вуча. Бранко Ђопић био је његова велика критичарска слабост, док му је Марко Ристић увек био највећа књижевна антипатија. Као код свих импресионистичких критичара, код Михиза не треба тражити ни књижевну теорију ни чврст критички систем деловања. Импресионистичка критика је свагда била жив организам који се мења према променама културних модела, и увек под једном истом температуром критичког сензибилитета одржава отворени дијалог између дате културне епохе и њене књижевности. Језик сваке културе оставља свој отисак у језику критике, поготову када критичар делује као „секретар јавности“ који, како је говорио Сент-Бев, сваког јутра погађа, сређује и формулише свачију мисао. Спонтани критичари и критичари-мајстори, који су у своме занату и сами велики уметници речи, нису учитељи, који подучавају или униформишу семинаристе и тумаче теорију помодних књижевних школа. Схоластичка мерила једне школе, догме, вере или критичарске идеологије противна су самој природи импресионистичких критичара. Они, како се зна, улазе у свачију кућу па је код њих кратковидо тражити да буду оно што они нису – сиве сенке догме, надзорници без индивидуалности и карактера, осорни и безбојни поданици, сврстани у безличне колоне истомишљеника.

Од критичара Михизовог кова и темперамента, који су пре свега јаке и изразите индивидуалности, а не фалангисти, играчи у истом тиму или припадници неке секте, било је неосновано очекивати да заступају туђе или опште погледе и да остварују туђе замисли. Они, додуше, своје сопствене ставове прилагођавају општем језику културе. Од њих се може учити како критика може присно да живи са књижевношћу, како се у критици дише ваздух књижевности и како књижевна јавност утиче на кретања идеја у култури свога доба.

Код Борислава Михајловића Михиза та поузданост се огледала у многим тачним судовима, које је изрекао о својим савременицима. Неки његови ставови и оцене послужили су као полазишта за каснија громка открића мање проницљивих критичара. Одсуство критичког система и неистрајност у подухватима – на шта су у опасним временима утицали спољашње силе, комитетско мишљење и анонимна партијска цензура – у време опадања титоизма створили су утисак да је Михиз као критичар затворио дућан, и да живи од старе славе, од разговора, драма и драматизација. Таква судбина чекала је у то време сваког критичара кога није штитила идеологија званичне школе. Те критичаре по правилу руше и оспоравају најпре они који им нису дорасли.

Књига сабраних огледа и чланака *Порџреџи* (1988) једним делом обухватила је и текстове познате из ранијих књига *Од иџџџ чи-*

шаоца (1956) и *Књижевни разговори* (1971). Други део *Пориреџа* склопљен је од записа о новијим књижевним појавама, чиме је поништена тврдња о „бившем“ критичару. На крају XX века, у Београду није било ниједне књижевне појаве од вредности о којој Михиз није рекао бар неку реч. Његову наклоност уживали су Иво Андрић, Бранко Ћопић и Борислав Пекић, сва тројица дубоко различити писци са потпуно друкчијим поетикама, али сви до једног изазити мајстори српског језика и снажни приповедачки таленти, моћни визионари и сигурни познаваоци динарског менталитета и балканске судбине. Иако се није бавио књижевном теоријом, Михиз је у Андрићевој *Проклејој авлији* запазио оквирну причу и напишао унутрашње приповедачке слојеве, да би на крају поставио питање, којим се тек касније бавила структурална критика: ко прича причу у *Проклејој авлији*, ко је драматизовани јунак, ко казивач, ко сведок, ко свезналица, иза кога у причи стоји сâм писац? Код Бранка Ћопића, најпопуларнијег писца ослободичаког рата и ведрога творца партизанског мита, Михиз је препознао потиснуту патријархалну основу народног устанка. Добродушност крајишких дечака, код Ћопића подиже и усмерава „патријархална честитост“ њихових дедова, а не бахата одлучност партизанских комесара. Ћопићев деда је, као и други сеоски старци, „помало светац и помнога човек“, морални регулатор и честити судија, кога Ћопић истерује „на чистину из скровишта његове патријархалности и фолклора и баца на ветрометину рата и револуције“.

Пекић је Михиза привукао по банатском искуству с Подунавским Швабама из последњих дана партизанског рата, али и као писац који је, као и сам Михиз, из грађанског ћутања у српску књижевност бануо ненајављен, као зрео творац великих грађевина, какве српска књижевност дотад није имала. Михиз је први видео да Пекић „није само приповедач људских судбина, но је увек и писац моралних, интелектуалних, политичких историјских проблема који су те судбине изазвале“. Под насловом *Корешћонгенција*, која је годинама била на репероару Атељеа 212, Михиз је спретно драматизовао цинцарске основе романа *Злајно руно* и тиме допринео књижевном угледу Борислава Пекића. Писци из нараштаја његових савременика, попут Добрице Ћосића, Антонија Исаковића, Данила Киша, Миодрага Булатовића, Милорада Павића, Драгослава Михаиловића, Слободана Селенића, Милована Данојлића, Бране Црнчевића и Душана Ковачевића, који чине први ред тадашње српске књижевности, имали су у Борисаву Михајловићу Михизу верног читаоца и доброг сабеседника.

Није пропустио да у одсудном часу пружи подршку новим, такође различитим, песницима Миодрагу Павловићу, Васку Попи и Мати-

ји Бећковићу, од којих је прву двојицу упоредио са Дучићем и Ракићем, Црњанским и Растком Петровићем, а најмлађег са самим Његошем! Први су за њега били „покретачи, заокретачи, модернизатори, истраживачи и творци. Белези времена. Међаши поезије. Путокази развитка“. Они припадју генерацији која доноси „радознаост, смелост, прекид са многим традицијама, осећање стварности, чежњу за интеграцијом, свест о размрсканости“. Матија Бећковић, најмлађи од њих, усудио се на оно на шта се читав један век није усуђивао нико – „отворио је већ давно каптиран извор народне епике и Његоша да види да ли у њему има још неке нове животодавне воде“. С истом сигурношћу као и на почетку критичарске каријере, он је до краја непогрешиво умео да осети и препозна сваку ваљану књижевну идеју и сваки поштен стваралачки напор, упркос томе што је код њега често било више реторике него критике. Сем свога духа, Михиз у српску критику није донео ништа ново, што она дотад није имала и познавала, али је ретком речитошћу, дрским и храбрим наступом и блиставим умом закључио век великих српских критичара. Био је последњи прихваћени и признати критичарски ауторитет српске књижевности. Није ишао у дубину, али је, тамо куда је прошао, тачно означио где треба копати и шта треба тражити.

У епохама идеолошког и технолошког тоталитаризма, где се увек рачуна с осредњошћу – како би се постигла и очувала духовна просечност – код писаца се, након извесног времена, буде незадовољство и сумња, засићеност обманом, побуна, јерес и пркос; изоштрава се потиснута критичка политичка и друштвена свест. Она је, нарочито у генерацијама које су стасале у социјализму, најпре добила облик сазревања, како се тек касније претворила у критику и идеолошку побуну и тако условила рађање нових књижевних и уметничких форми – критичке књижевности, „самиздата“, кетмана и скривања под плаштом алузија, алегорија и питких двосмислености.

Спонтани критичари, који попут Михиза по правилу нису творци великих књижевних система, постају више од „секретара јавности“. Они постају покретачи јавног мњења, творци мишљења у просвећенијим круговима, поуздани сведоци књижевних кретања и духовних домета свога времена. Буђење и изоштравање Михизове опозиционе свести било је облик духовног дозревања великог дела послератних писаца. Дотад се лутало и посртало, прећуткивало, понекад лагало, све док, под силом животне истине, нису попуцале бране јавног мишљења и док се, најпре стидљиво а после све отвореније, на овај или онај начин није ступило у обрачун са владајућим поретком друштвене лажи.

После ранијих искустава са српским критичарима, који су знали да буду велики идеолози, учитељи енергије, васпитачи укуса, али и вође фаланги, послушници, најамници, потказивачи и егзекутори, то је био крупан и драгоцен допринос једног књижевног критичара. Међу свим критичарима у послератном нараштају, Михиз је први потегао оружје књижевне и идеолошке алтернативе. Почетком педесетих година XX века водио је полемику са главним жрецима званичне мисли у српској и југословенској култури тога времена. Био је прва критичарска ластва новог послератног пролећа – кроз њега је проговорио либерали дух плурализма, израстао на скупо плаћеном сазнању да је слобода уметничког и духовног стварања најубојитији отров за владавину политичке догме и самовоље.

Тако се Михиз нашао у јавној опозицији владајућем мишљењу. Вешто и речито, у новинама где је писао, у новинским трибинама, у Ровињу током летњих одмора, за покерашким столовима, у кафанама и затвореним редакцијским надгорњавањима, супротстављао се наслеђу и логици књижевног агитпропа. Виђао сам га и како седи са Бећковићем и Ђиласом. После забране књиге песама *Вунена времена* Гојка Ђога, седели смо, заједно са Десанком Максимовић, Стеваном Раичковићем, Мићом Данојлићем, Биљаном Јовановић и Рашом Ливадом, у непожељном Одбору за заштиту уметничке слободе Београдске секције писаца у Удружењу књижевника Србије. Док су други ћутали, тај одбор је био први послератни, формално засновани глас непартијске мисли у Београду. После сам се, неко време, с њим сусретао у Српском ПЕН-у. Неколико тешких и опасних година касније, изложени ноћним телефонским претњама, нашли смо се у Одбору за одбрану слободе мисли и изражавања, где је Михиз, својом свађалачком речитошћу, наступао као један од стубова српске опозиционе и демократске мисли.

На састанцима, који су се увек одржавали петком у подне у сликарском атељеу Миће Поповића у поткровљу Академије наука, Михиз је обично седео поред домаћина и с њим делио исту пепелјару пуну опушака, која је на крају састанка још димила. Неки су седели на књигама, поред прозора и на поду, све док домаћин није купио столице на расклапање. Михиз је био спиритус агенс тих састанака. Говорио је често и много, давао савете и примедбе и углавном успевао да наметне своје мишљење, али је, зачудо, умео и да одустане и да се повуче. „Протестовали смо против хапшења и осуде на затвор због написане или изговорене речи, без обзира у коме се крају Југославије то дешавало и које је ставове осуђеник заступао“ – каже Михиз. „Адвокати, браниоци оптужених и осуђених лица слали су нам оптужнице, пресу-

де и жалбе, родбина молила за подршку и заштиту. Међу људима против чијих смо осуда протестовали били су шесторица београдских интелектуалаца, Алија Изетбеговић, Добросав Парага, Војислав Шешељ, Јанез Јанша, осуђени у главним градовима република, али смо водили бригу и о малим људима изложеним у провинцијској забити самовољи и репресији локалних судова и власти“.

Михиз је дао коначну редакцију „Предлога за слободно и критичко преиспитивање историјске улоге Јосипа Броза Тита“, чији су нацрт припремили други. У то време, пуну власт у Србији и у Југославији држали су Титови наследници и послушници, који су често знали да буду много тврђи од њега. У томе смислу – каже се у „Предлогу“ – „било би нужно испитати шта је све узрок и где је почетак садашње друштвене кризе која се испољава у катастрофалном стању привреде, у националним и социјалним антагонизмима, у монополској владавини бирократске олигархије, у одсуству стварне политичке демократије и одговорности, у застрашујућим етничким и економским емиграцијама, презадужености земље, незапослености, инфлацији, у социјалној беди и незнању великих делова друштва, у пропалим инвестицијама и привредном криминалу, у све већем научном и технолошком заостајању. Предлог за слободно и објективно критичко преиспитивање историјске улоге Јосипа Броза представља, дакле, налог историјске истине и насупрне потребе у тражењу изласка из тешке и свеопште кризе југословенског друштва и духовни, морални и психолошки предуслов за заснивање једне више политичке културе на југословенском простору“.

Након пуштања овог „Предлога“ у јавност преко различитих пошта у граду и унутрашњости, Председништво СКЈ одржало је посебан састанак. На њему су хрватски и словеначки представници оптужили српско руководство за небудност, на шта су српски комунисти, на челу са Слободаном Милошевићем, одмах признали да нису осудили ни „Предлог“ ни његове потписнике. Почетком 1990. године „Предлог“ је у Савезној скупштини оцењен као „злочин над Југославијом“. Михиз је изјавио да он неће бити тужилац чак ни на фиктивном суђењу Јосипу Брозу Титу, јер је – лично пристрасан!

У круговима политичара и писаца из Словеније и Хрватске дуго је сматран тврдим и речитим српском националистом, јер се не устручава да јавно искаже критичке ставове о читавоме низу друштвених питања, нарасталих током болести и распадања југословенске заједнице. Са већом групом писаца укључио се 1985. године у Српски ПЕН да би оснажио притисак српских интелектуалаца против идеолошког и политичког насиља. Михиз је учествовао на оба књижевна разговора са сло-

веначким ПЕН-ом, у Љубљани и Београду, у јесен 1987. године, када је рекао: „Предрасуде све више почињу да владају духом наша два народа. Можете рећи, и бићете у праву, да је Круна двадесет три године била на српској глави и да су председници влада по правилу бивали Срби. Али новој Југославији је тридесет седам година, са знатно већом моћи одлучивања, стајао на челу један Хрват, а главни идеолог и творац система био један Словенац, па ипак нико, или бар нико разложен, неће због тога хрватски или словеначки народ оптужити за хегемонизам. Леш непостојећег српског хегемонизма и доминације ваљало би да већ једном сместимо тамо где спада. У арсенал историјских заблуда. Да са српског народа скинемо лажну хипотеку, а да словеначкој јавности објаснимо да је дуго била обмањивана, па и обманута једним фантомом“.

Заједно смо били и међу оснивачима Друштва српско-јеврејског пријатељства, чије је деловање учинило велики корак у међународним односима – после више деценија званичне политике „несврставања“ и довело до формалног признавања државе Израел. Када је прва група српских писаца кренула у Израел, Михиз и Борислав Пекић нису хтели да пођу, сумњајући да иза тога ходочашћа стоји тадашња српска власт. (Добар део трошкова поднео је, међутим, један исељеник, Федор Рајић, уредник емигрантске канадске „Демократске мисли“ и један од помагача нове Деморатке странке.) Са Михизом и Слободаном Селенићем седели смо испред „Мажестика“ када су нам Зоран Ђинђић и Миодраг Перишић, као делегати Српског ПЕН-а, пренели закључке и говорили о својим утисцима са последњег разговора са хрватским и словеначким ПЕН-ом, сазваног у Будимпешти на захтев мађарског писца Ђерђа Конрада, председника Међународног ПЕН-а, о могућности даље сарадње југословенских ПЕН центара у распаду југословенске државе. Тих дана, када су сукоби у Словенији већ били почели, Михиз је говорио са балкона Народног позоришта, а Ђинђић је пророчки рекао да је у Будимпешти постигнут лабав модус вивенди, који никоме ништа не обећава.

После јаловог искуства са Депосом, у фебруару 1992. нашао сам се с Михизом у тек основаном Крунском савету Александра Карађорђевића, који је из Лондона позвао неколико интелектуалаца да му помогну у стварању демократске алтернативе владајућем поретку. Са Драганом Ацовићем, преко кога је тај позив дошао, састајали смо се, после радног времена, у пустој бараци градитеља Светосавског храма на Врачару. Били смо ту архитекта Иван Антић и пратомајстор Храма Бранко Пешић, академици Мирослав Гашић и Бранко Поповић, правници Павле Николић, Слободан Перовић и Драгутин Кавран, сликари

Мића Поповић и Младен Србиновић, књижевници Борислав Пекић, Матија Бећковић, Душан Ковачевић, Милорад Павић, Михиз и ја. Оспорили смо изгнанство Карађорђевића, желећи да легалним путем нађемо основу за повратак уставне монархије. Михиз је веровао „да би увођење парламентарне монархије био најкраћи и најбезболнији пут за излазак српске државе из диктатуре у демократију“. Заступао је гледиште да уставна парламентарна монархија може у свету вратити поштовање српском народу и некадашњи углед прогнане, али у многим европским земљама *de facto* признате, српске круне, наставак моралног деловања револуцијом прекинутог утицаја српске грађанске цивилизације, какву је Србија имала пре стварања Југославије, на почетку XX века.

Бранећи свој индивидуализам критичара импресионисте, Михиз је бранио и туђе право на различитост. У књижевности је свагда био против површности и ачења, мада његова боја никад није била нити је хтела да буде једина. Уз њега је, у данима његовог зенита, деловало мноштво других и друкчијих критичара. Он никога није гушио, никад другоме стајао на путу, мада је ретко писао о другим критичарима. Михизов књижевни допринос је израстао у складан јавни споменик слободне мисли речитог српског критичара импресионисте. Његова појава у послератном времену показала је неистрошену енергију спонтаног критичара, која се опирала сивилу, улици и потрошачкој једноличности. Ако уме да осети своје време и да изрази његове захтеве, критичар с лакоћом може да прати и препознаје главне идеје које су у оптицају његовога доба. Он утврђује стандарде књижевног укуса и на начелима сопственог либерализма подиже општу моралну самосвест епохе. Такви критичари су пријатељи књижевности.

Као пријатељ књижевности, Борислав Михајловић Михиз је могао да делује само из јавности. Чак је и његов драмски рад био прожет моралним питањима времена, за које је Михиз имао посебан слух. Био је један од најосетљивијих духовних сензора свога времена, један од најживљих умова међу српским интелектуалцима друге половине XX века. Био је истински творац књижевног мишљења у Србији послератног времена. У књижевној критици утврђивао је вредности који су најчешће биле спорне; чак и када су те истине биле оспораване, његови ставови су узимани у обзир, озбиљно разматрани и накнадно признати као чињенице преко којих се није могло прећи. У драмском раду га је привлачила тема изопштености оних који тврдоглаво и пркосно пливају насупрот струји, издвајају се из токова свога времена, примају на себе печат проклетства и опадају од своје средине.

У јавном деловању на културној и политичкој сцени, Михиз је у многим приликама био покретач отпора, искра небројених грађанских и друштвених иницијатива, речити бранилац прогоњених и бунтовни глас заједничке савести. Пркосио је ауторитетима, званичној политици, духовној жабокречини, ћутљивој покорности и колективним заблудама. Подстицао је духовни индивидуализам, гордост сваке личности и општу одговорност друштва, достојанство своје нације и право других на различитост, чврсто и непоколебљиво верујући у послање просвећених умова и у опште моралне дужности интелигенције у сваком народу. Када је било опасно и непожељно бити Србин, Михиз је био љутит и свадљив српски националиста; када су улични родољуби од српства начинили професију, а од србовања уносан посао, Михиз је на заставу свог национализма окачио знамења грађанске непослушности и критичке свести, демократије, либерализма и владавине права – захтев за темељним преображајем српске државе, отворен и поштен однос са суседима и противницима.

Последњи пут сам видео Михиза скоро педесет година након нашег првог сусрета на Пашином брду у Београду. Било је опет врело београдско лето када смо га Слободан Селенић и ја посетили у његовом стану на Тргу Николе Пашића. Однео сам му тек објављену књигу *Књижевност и јавна реч*, где су били и моји текстови из разговора са Словенцима. Показивао нам је рукописе своје тек припремљене књиге *Казивања и указивања* и наговарао нас да што пре припремимо своје књиге политичких изјава, коментара и разговора са новинарима, јер живимо у динамичном времену, пуном збивања и усијаних речи, које ће се сутра заборавити. Ту је рођена идеја о Селенићевој књизи *Искорак у сиварности*. Михиз је већ био озбиљно болестан, седео је тешко и кратко дишући, у пругастој пицами на ниском кревету полузамрачене собе, пуне старих икона. Док нас је његова сестра служила пићем, он је у једној руци држао упаљену цигарету, а у другој инхалатор за астму, који му је помагао да дише.

Није волео комунизам, али се није устручавао да брани прогоњене комунисте. Тражио је да се грађанска права врате и Миловану Ђиласу и његовим политичким жртвама, заточеницима са Голог отока. Први је у рукопису читао и редиговао мамутске романе Борислава Пекића и од његовог *Злајног руна* начинио позоришну цинцарску драматизацију *Корешшонгенција*. Веровао је да би обнова уставне монархије могла помоћи да се Србија врати у Европу и да крене путем националног помирења и привредног преображаја. У време када власт још није признавала јеврејску државу, био је међу оснивачима Дру-

штва српско-јеврејског пријатељства. Иако су га власти држале на оку, радио је у Одбору за одбрану слободе мисли и изражавања. Учествовао је, крепко, јетко и са много духа, у покушају да се кроз разговор са словеначким интелектуалцима заустави растуће неповерење између Словенаца и Срба. На вечери са словеначким гостима, он је, из веселих реторичких разлога, бранио словеначке ставове, а Брана Црнчевић српске. Његов „Прилог за размишљање у десет тачака“, који је написан на самом почетку грађанског рата на тлу бивше Југославије, могао је помоћи да се часно и без злочина зауставе крвопролића, срамота пораза и горчина кривице, али та упозорења власти нису хтеле ни да чују. Према речима самог Михиза, пропале су „као и толики безуспешни покушаји људи да преокрену или бар зауставе и предупреду неповољан ток догађаја, и мој предлог за размишљање немоћно је клонуо и остао само неделотворна папирна успомена“.

Написао је и потписао стотине таквих тајних и јавних петиција српских дисидената, на које се тадашње власти нису освртале. Учествовао је у безброј протеста, разговора и договарања, седећи ноћима у густом диму политичких надметања, као за усијаним карташким столом. Кроз живот и књижевност водила га је заветна мисао српских интелектуалаца, коју је Јован Цвијић изрекао оне исте године када се Михиз родио: „Она интелигенција која хоће да представља најзрелији плод цивилизације свога народа, мора утицати на његово политичко и социјално развијање, обавештавајући, казујући своја мњења, без обзира какав ће то утисак направити на професионалне политичаре“.

Predrag Palavestra

THE GRAVE IN IRIG

S u m m a r y

This is the author's personal recollection of the parts of life, encounters and occasional mutual work with the Serbian literary critic Borislav Mihajlovic Mihiz (1922–1997). While he was a prominent critic of the Belgrade magazine NIN, Mihajlovic renewed journalistic impressionistic tradition in the Serbian literature with his talent and he was its last offshoot. The essay talks about common friends in public and political activities of Serbian intelligence, cooperation in the opposition Committee for the defense of freedom of thought and expression (1982–1990), in the illegal Privy Council of the exiled Yugoslavian prince Aleksandar Karađorđević and about democratic initiatives of Serbian intellectuals, which brought about the fall of communism in Serbia in 2000.